

КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЛІНГВІСТИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФАКУЛЬТЕТ СХІДНОЇ І СЛОВ'ЯНСЬКОЇ ФІЛОЛОГІЇ
КАФЕДРА СХІДНОЇ І СЛОВ'ЯНСЬКОЇ ФІЛОЛОГІЇ

КУРСОВА РОБОТА
з чеської філології

"Військова лексика творів Я. Гашека
(етимологічний аспект)"

Студента групи Сл(чес)05-21
факультету східної і слов'янської
філології

денної форми здобуття освіти

Освітньої програми:
Спеціальності 035 Філологія
Спеціалізації 035.03 Слов'янські мови
та літератури (переклад включно)
перша – чеська

Єршова Ярослава Дмитровича

Науковий керівник:
Нечитайло Ірина Миколаївна
докт. філол. наук, професор

Національна шкала зараховано

Кількість балів 90

Оцінка ЄКТС A

Київ – 2023

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНА БАЗА ЕТИМОЛОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ЧЕСЬКОЇ ВІЙСЬКОВОЇ ЛЕКСИКИ	6
1.1. Основні праці, присвячені слов'янській військовій лексиці.	7
1.2. Принципи репрезентації чеської мілітарної лексики у слов'янській етимологічній лексикографії.	9
Висновки до Розділу 1	11
РОЗДІЛ 2. ЛЕКСИКА ВІЙНИ У ТВОРАХ Я. ГАШЕКА ЯК ОБ'ЄКТ ЕТИМОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ	13
2.1. Основні тематичні групи військової лексики гашеківських творів	13
2.2. Етимологічні витоки чеських військових назв	14
Висновки до Розділу 2	19
ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ	21
АНОТАЦІЯ	24
АБСТРАКТ	25
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	26
СПИСОК ДОВІДКОВИХ ДЖЕРЕЛ	30

ВСТУП

Нашу курсову роботу присвячено походженню військової лексики, відміченої нами у творах видатного чеського письменника Ярослава Гашека.

Вважаємо обрану тему **актуальною** з кількох причин:

1. Військова лексика є важливою складовою мовленнєвого стилю та відображає певний етап історії та культури країни, яка її використовує. Тому дослідження військової лексики в творах Ярослава Гашека дозволить більш глибоко зрозуміти та оцінити його творчість, а також вивчити певний період історії Чехії.

2. Як і в будь-якій мові, чеська військова лексика належить до найбільш давнього сегмента мови, тому її історичний шлях, її походження є відображенням специфічних закономірностей формування мови, а також дає можливість скласти уявлення про універсальні шляхи розвитку мовних одиниць.

3. Аналіз військової лексики в творах Ярослава Гашека може допомогти краще зрозуміти використання цих термінів у літературі та інших джерелах, що пов'язані з війною та військовим життям. Також це може бути корисним для перекладачів, які працюють з текстами, що містять військову лексику.

Об'єктом дослідження для курсової є військова лексика, що міститься в творах цього чеського письменника. Дослідження буде охоплювати різноманітні військові терміни, які використовує Ярослав Гашек у своїх творах, їх значення та контекст, у якому вони вживаються.

Предметом дослідження для курсової є етимологія військової лексики, що міститься в творах цього чеського письменника. Дослідження буде орієнтовано на вивчення термінів, їх значень, джерел їхнього виникнення та особливостей розвитку протягом різних періодів існування чеської мови.

Метою дослідження курсової є детальний аналіз походження термінології війни, зафіксованої в текстах творів Гашека.

Нами також окреслено коло **завдань** у відповідності до поставленої мети:

- ознайомитися з науковими працями, що містять інформацію про походження слов'янської лексики, та з'ясувати коло ще не розв'язаних питань етимології;
- провести аналіз лексикографічних джерел, які було використано під час встановлення етимології вказаних слів;
- здійснити класифікацію аналізованої лексики у відповідності до шляхів її появи у чеській мові, до прамовних джерел її походження.

Матеріалом дослідження послужили слова, що мають відношення до військової справи загальною кількістю 10 одиниць, а також близько 80 їхніх відповідників у решті слов'янських та неслов'янських мов. Їхнє походження аналізувалося за даними значної кількості етимологічних словників: Етимологічного словника української мови, "Этымалагічнага слоўніка беларускай мовы, до сфери дослідження також увійшли Български етимологичен речник, Słownik etymologiczny języka polskiego А. Брюкнера, "Słownik etymologiczny języka polskiego" Ф. Славського, Etimološki slovar slovenskega jezika Ф. Безлая, Etymologický slovník jazyka českého В. Махека, Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika П. Скока, а також історичні словники Я. Гебауера Slovník staročeský та Historická mluvnice jazyka českého.

Вивчення військової лексичної мікросистеми чеської мови здійснювалося за комплексною **методикою**, що об'єднує семантико-словотвірний та етимологічний аспекти. При роботі з етимологічними джерелами ми звертали увагу на дію основного методу – порівняльно-історичного, завдяки якому знані фахівці простежують еволюцію праслов'янських форм та встановлюють закономірності формування семантики слів групи "війна". Нами здійснено спробу поєднати індуктивний і дедуктивний підходи в аналізі цих лексичних одиниць, адже було необхідно переміщуватися від конкретних слів до виявлення спільних схожостей та

закономірностей, а також від загальних положень до фактів походження окремих слів.

Наукова новизна нашої роботи полягає в етимологічному підході до чеської військової лексики на матеріалі творів письменника Ярослава Гашека, а також у систематизації військової лексики відповідно до засобів її утворення від прамовного стану до теперішньої пори.

Практичною цінністю здійсненого пошуку вважаємо можливість використання одержаних результатів на заняттях з дисциплін "Слов'янська етимологія", "Індоєвропейська етимологія", "Теорія і практика перекладу", "Історія чеської мови", а також при написанні курсових та дипломних робіт з богемістики та історичної славістики.

Структура роботи. Робота складається зі вступу, двох розділів з висновками, загальних висновків, списку використаної літератури та списку довідкових джерел. Загальний обсяг роботи – 31 сторінка.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНА БАЗА ЕТИМОЛОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ЧЕСЬКОЇ ВІЙСЬКОВОЇ ЛЕКСИКИ

Ярослав Гашек є відомим чеським письменником, який став знаменитим завдяки своїм творам, які були написані на основі його власного військового досвіду. Гашек був призваний до армії в 1915 році і відправився на фронт. У цей час він написав свої перші оповідання про війну, які пізніше були опубліковані в збірках "Фізіономісти" та "Записки бійця Франца Ванека".

Один з найбільш відомих творів Ярослава Гашека – це роман "Хутрянний замок", який відображає життя солдатів під час Першої світової війни. У цьому романі Гашек детально описує повсякденне життя солдатів на фронті, їхні проблеми та переживання. Він зобразив війну як жахливий досвід, який залишив величезний слід на людях. Військовий досвід Ярослава Гашека дозволив йому точно передати атмосферу війни та військового життя, зробивши його твори більш реалістичними та автентичними. Ярослав Гашек зробив свій внесок у літературу завдяки своїй унікальній творчій манері та стилю письма. "Мілітарний" період його творчості позначився використанням специфічної лексики війни, і це допомогло йому зробити твори достовірними і переконливими. Особливо виразними вважають "Пригоди бравого солдата Швейка", що стали важливим джерелом вивчення історії та культури Чехії, надають і досі можливість заглибитися у різнобарвний світ чеської мови і, разом із тим, простежити незвичайний шлях формування образу чеської нації.

У цьому розділі буде розглянуто військову лексику творів Я. Гашека, простежено підходи до її вивчення, проаналізовано словникові джерела військової лексики, репрезентованої у творчості цього автора.

1.1. Основні праці, присвячені слов'янській військовій лексиці

Коло проблем, розв'язуваних у слов'янському мовознавчому гашекознавстві на матеріалі військової лексики, можна окреслити таким чином.

Перший напрямок присвячено лексико-семантичному вивченню та вживанню в творах письменника мілітарних одиниць лексики [Качоровська, 28–31; Школьніцька, 118–121; Яковенко, 24; Комарницький; Малюк].

Другий напрямок характеризується спрямованістю на роль військових слів у сатиричному та іронічному зображенні дійсності часів першої світової війни [Лехоцька, 73–82; Трофименко, 9–15].

Численні дослідження стилевих особливостей творів Я.Гашека, зокрема через уживання військових слів, формують третій напрямок [Чумак, 267–271; Шкарбан].

Четвертий напрямок, методологічний, опрацьовує дослідницький інструментарій для вивчення лексики творів письменника [Шевченко, 73–78].

До п'ятого напрямку належать твори, в яких здійснено концептуальний опис військової лексики [Лукаш, 113–114].

Етимологічний напрямок – це особлива група праць, в яких розглядаються військові терміни з точки зору їхнього походження. Особливості цих праць буде розглянуто в Розділі 2 нашої роботи.

Як виняток з чітко окреслених напрямків виглядає дослідження Ю. Криворучка, оскільки поєднує в собі перекладознавчий та елементи етимологічного підходів до вивчення мілітарної лексики. Окрема особливість – це фокусування стійких військових виразів. Дослідникові вдалося не лише визначити семантику словосполучень, але й у деяких випадках пояснити етимологічний бік окремих слів. Наприклад:

Bojová aktiva (Актив бойовий) – найбільш підготовленими до виконання бойових завдань є військовослужбовці частини, які мають великий бойовий досвід і призначаються для надання допомоги іншому

особовому складу частини у виконанні службово-бойового завдання (СБЗ), вирішенні завдань виживання в бойових умовах. *Konverzace (Besida)* – у підготовці військовослужбовців найбільш поширений метод усного обговорення вивченого матеріалу, метод отримання, систематизації, поглиблення, закріплення і перевірки знань. *Pošta (Блокпост)* – це обладнане в інженерному плані місце або район місцевості підрозділу, що виконує службово-бойові завдання, спрямовані на постійний контроль руху транспорту та людей на дорогах, в'їздах (виїздах) до населених пунктів, станцій, портів під час блокування (ізоляції). районів надзвичайних ситуацій, районів спеціальних операцій, районів противника, здатних самостійно тримати кругову оборону. *Bojová schopnost (Боездатність)* – 1) здатність сил вести бойові дії. Це залежить від матеріальних і морально-психологічних факторів, ступеня вихованості та підготовки особового складу, його бойової майстерності; 2) здатності військ вести бойові дії та виконувати бойові завдання за поставленим завданням; вирішальний фактор бойової готовності. *Bojová schopnost válečníka (Боездатність воїна)* – здатність воїнів виконувати бойові завдання. *Bojová činnost (Бойова активність)* – рішучі дії воїнів, підрозділів, частин і частин у цілому по перехопленню і утриманню ініціативи та успішному виконанню бойових завдань; напруженість бойових дій воїнів, частин, частин і частин у цілому при виконанні завдань за призначенням. *Bojová síla (Бойова міць)* – група матеріальних і морально-бойових факторів, що визначають стан військ і їх здатність виконувати бойові завдання, найважливіша складова військової могутності держави [Криворучко, 77–83].

Таким чином, вивчення лексики війни, репрезентована в творах Я. Гашека, на цей час здійснюється з різних сторін, особливо чітко тут вирізняються лексико-семантичний, жанровий, стилістичний, методологічний, концептуальний перекладознавчий та етимологічний напрямки.

1.2. Принципи репрезентації чеської мілітарної лексики у слов'янській етимологічній лексикографії

Суттєвою особливістю етимологічних досліджень військової лексики є відсутність монографічних праць, які б містили лише ці слова як предмет історико-семантичного дослідження. Серед словників і атласів цього напрямку зустрічаємо в основному такі, що подають відображення військової лексики у контексті загальних етимологічних досліджень слов'янських мов.

Говорячи про основні риси опрацювання походження військових слів, варто представити його як певну еволюцію. Зміна етапів дослідження мілітарних слів у сучасних слов'янських мовах піддається осмисленню у зв'язку з загальним ходом розвитку слов'янської етимології, і особливо це є помітним в етимологічних словниках.

Для підтвердження цієї думки розглянемо ряд етимологічних словників слов'янських мов та подання в них зародження та історії розвитку цієї лексичної групи.

На першому етапі укладання етимологічних словників спостерігаємо примат старослов'янської мови як сукупності праформ для сучасних мов слов'янської групи, як це переконливо показано у словнику "Etymologisches Wörterbuch der slavischen Sprachen" Ф. Міклошича [Miklosich].

Увесь наступний розвиток наукових поглядів етимологічної словникової галузі відзначився "звільненням" від цієї тенденції, про що свідчить "Slavisches etymologisches Wörterbuch" Е. Бернекера, який демонструє увагу на науково-етимологічних дослідженнях слов'янської лексики у зв'язку з іншими індоєвропейськими мовами [Berneker 1925].

На третьому етапі спільною рисою сучасних етимологічних словників є відображення слов'янської військової лексики як фрагмента лексичної системи певної слов'янської мови. На жаль, більшістю авторів не передбачено з'ясування закономірностей формування і реалізації слів даної групи.

Отже, значна частина етимологічних досліджень військової лексики слов'янських мов характеризується своєрідною "розпорошеністю", адже зосереджена не у спеціальних словниках, а представлена в етимологічних словниках як окремих мов, так і слов'янських мов у цілому.

Лексичний матеріал польських діалектів у зіставленні з діалектами західнослов'янських мов розглянув у "Słownik etymologiczny języka polskiego" [Brückner 1974]: свої дослідження він розташував на осі "праслов'янська мова пізньої доби – сучасна польська лексика".

В етимологічному словнику словенської мови Ф. Безлай сконцентрувався на питаннях походження слів словенської мови, їхніх паралелей в межах слов'янського мовного світу [Bezljaj 1975–1995].

В етимологічних словниках польської ("Słownik etymologiczny języka polskiego") та праслов'янської мови ("Słownik prasłowiański") група Ф. Славського зверталася до семантичних сторін праслов'янської лексики, продовженої у сучасних слов'янських мовах [Sławski; Słownik prasłowiański].

Новий період ознаменувався появою етимологічних словників української, білоруської, болгарської, словенської мов [ЕСУМ 1982–2012; Этымалагічны слоўнік беларускай мовы; Български етимологичен речник; Etimoloski slovar slovenskega jezika], у яких спостерігається все більше реконструкцій не лише праслов'янського, але й праіндоєвропейського рівня.

Опрацювання чеської лексики здійснювалося істориками та етимологами Чехії протягом останніх 100 років на досить високому рівні. Солідну базу для реконструкції чеської лексики поклали праці видатного чеського лінгвіста Яна Гебауера, який відобразив у своїх словниках найбільш повну картину розвитку чеської мови останніх кількох століть [Gebauer J. Historická mluvnice jazyka českého; Gebauer J. Slovník staročeský]. На створеній ним основі побудовано значну частину етимологічних дослідів Вацлава Махека як для чеської, так і для словацької мов. Знаний

етимолог часто звертається і до архаїчної лексики, і до сучасних слів, згадує їхні відповідники у давніх та сучасних слов'янських мовах і за допомогою порівняльно-історичного методу виводить прамовні форми кожної з аналізованих лексем [Machek V. Etymologický slovník jazyka českého; Machek V. Etymologický slovník jazyka českého a slovenského].

Висновки до Розділу 1

1. Історія військової лексики — це історія становлення та розвитку спеціальної термінологічної системи лексики, яка є невід'ємною частиною чеської мови і в різні часи була об'єктом наукового тлумачення багатьох лінгвістів.

2. За останні кілька десятиліть слов'янська мовознавча наука залишила численні праці з вивчення лексичної мікросистеми "війна". Коло її інтересів можна відмітити такими основними акцентами:

- а) лексико-семантичний;
- б) жанрово-стилістичний;
- в) методологічний;
- г) концептуальний;
- д) перекладознавчий;
- д) етимологічний.

3. Військова лексика ще чекає на своє втілення в окремих спеціальних монографічних та лексикографічних працях, тому на цей час її вивчення здійснюється в руслі загальнолексикологічних студій.

4. Значні досягнення у дослідженні військової лексики спостерігаються в етимологічних словниках слов'янських мов.

5. Слов'янська лексикографія пройшла тривалий шлях з другої половини XIX ст., відміченої приматом старослов'янської мови як спільної праформи всієї слов'янської мовної сім'ї. Її теперішній етап показує досягнення в галузі реконструкції слов'янських праформ і активного виходу до праїндоевропейського рівня.

6. На цьому етапі діахронічне вивчення чеської військової лексики має також сягати глибини індоєвропейської прамови: на сьогодні саме таке завдання стоїть перед порівняльно-історичним вивченням слов'янських мов.

РОЗДІЛ 2. ЛЕКСИКА ВІЙНИ У ТВОРАХ Я. ГАШЕКА ЯК ОБ'ЄКТ ЕТИМОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Чеська, як і будь-яка інша мова, складається зі слів. Усі слова, які він використовує, складають його словниковий запас, або лексику. Розділ мовознавства, метою якого є вивчення словникового складу мови, відомий як лексикологія.

Лексику можна вивчати з різних точок зору, особливо в діахронічній та синхронічній схемах, на основі яких проводиться розрізнення між історичною лексикологією та лексикологією сучасної мови, або описовою лексикологією. Історична лексикологія вивчає формування, розвиток і збагачення словникового складу мови від найдавніших часів до сучасності. З цією метою її використовують як базу етимології, яка допомагає визначити походження слова, розкрити його основне значення, простежити його природу та історію, зміни, яких воно зазнало під час еволюції.

2.1. Основні тематичні групи реконструйованої військової лексики гашеківських творів

Значна кількість фахівців підкреслюють, що військова лексика є складною системою, яка включає в собі поняття, пов'язані з побутом військових, з їхніми безпосередніми завданнями на службі. Військова лексика може тісно переплітатися з повсякденною мовою, військові лексичні одиниці все частіше з'являються у вокабулярі мовців, а тому систематизація, класифікація та дослідження процесів її утворення є доцільним та необхідним [Мельник, Юрковська, 137–141].

Під час роботи з літературними творами Ярослава Гашека було спостережено кілька розрядів слів, які належать до військової термінології.

1. Назви військових одиниць (напр., pluk, brigáda).
2. Назви зброї (напр., dělo, bajonet).

3. Назви бойових дій (напр., bojovat, bitva, blokáda).
4. Назви воєнних споруд (напр., barikáda).
5. Військові звання (напр., baron).
6. Назви захисних споруд (напр., brnění).

Військова термінологічна система будь-якої мови має строкатий характер, може виходити за рамки суто термінологічного характеру, на певних етапах існування мови вона нерідко пронизує інші системи мови. Історія військової термінології — це історія становлення та розвитку спеціальної термінологічної системи лексики, яка є невід'ємною частиною чеського загальномовного словника і в різні часи була об'єктом наукового тлумачення багатьох лінгвістів.

2.2. Етимологічні витоки чеських військових назв

У цьому розділі аналіз військових термінів, які вживав у своїх творах Я.Гашек, проходить на підставі матеріалів етимологічних словників слов'янських мов, основними з яких для нашої теми вважаємо *Etymologický slovník jazyka českého* В. Махека та Етимологічний словник української мови за редакцією О.С.Мельничука.

Pluk (полк) "військова одиниця із самостійним управлінням і господарством, яка входить переважно до складу дивізії або бригади. Етимологами вказано його праслов'янську форму *плькъ* "натовп, колона, бойовий порядок". Від цього слова взяли початок слова з близькоспоріднених слов'янських мов: чеськ. *pluk* (полк), польськ. *pulk* (полк), болг. *пълк* (полк), російськ. *полк*, [*полок*] «юрба (дівчат)», білор. *полк* давньоруськ. *пѣлкѣ* (військо), словен. *rólk* «полк», споріднені *полн-*, *повн-* "повний".

Поза межами слов'янського мовного світу бачимо в германських мовах кореляти *folk* – народ, натовп, юрба. Запозиченими від слов'ян вважаються литовськ. *pulkas* – натовп, ватага, згряя, юрба.

Отже, слово *pulk*, *pluk*, *полк*, *пѣлк*, *пѣлкѣ*, *rólk* в різних мовах має схоже воєнне значення і використовується для позначення військового підрозділу або історичних військових формувань. Індоевропейських праформ словники не наводять, однак наявність відповідників у решті індоевропейських мов наводить на думку про їхнє спільне походження [ЕСУМ Т. 4, с. 495-496; Bruckner 448; Мікл. EW 236] Machek ESJC 464; Младенов СГЕ 52; Младенов 467, 538; ZVSZ 351; Muhl— Endz. III 407; Skardzius 183; Wiedermann BB 28, 23—24; Kiparsky GLG 208— 209; Mikkola Beruhr. 153; Pedersen MPKJ I 175; Joki Studien 71; Kluge-Mitzka 823—824; Kleip 607; Johannesson 561].

Dělo ("гармата) "артилерійська зброя, яка використовується для стрільби далеко на великі відстані". Українські та чеські фахівці вказують праслов'янську форму **dělo* "робота, результат роботи", а сучасний український відповідник походить від лат. *armatus* «озброєний». Праформа дала початок розповсюдженню вживання корелятив у західно-слов., східно-слов. мовах: ч. *dělo*, білор. *дзела*, укр. *діло*, болг. *дело*, *дяло*.

У польській мові слово *harmata* вважається запозиченням з італійської *armata*.

Отже, чеське слово *dělo*, різновид артилерійської зброї, утворилося звуженням вихідного значення "діло (*справа*) – зброя" [ЕСУМ Том 1 с. 475; Machek ESJC 117; Москаленко УІЛ 22; Булыка Белар. лінгв. 4, 63, БЕР I, 338].

Vojovat "воювати" – означає боротися, воювати. Словниками встановлена праслов'янська форма **voj-* – воїн. Ця форма *voj* (від ч. та ст. слц. *voj*) дала початок словам у близькоспоріднених мовах: рос. *воевать*, білор. *ваяваць*, давньоруськ. *воеватися*, польськ. *wojować*, чеськ. та ст. словац. *voj* «військо», болг. *воювам*, словен. *vojeváti*.

Навіть у литовській мові встановлено корелят *vajoti* "переслідувати.

Більшість фахівців вказує індоєвропейську праформу цього слова: **ueia-*, "уї- "прагнути, домагатися, гнатися".

Отже, слово *bojovat*, *воевать*, *воеватися*, *wojowac*, *voj* в різних мовах має близьке звучання, слова можна вважати етимологічно спорідненими зі спільним елементом значення – воювати [ЕСУМ Т. 1, с. 431 Шанский; ЭСРЯ I 3, 141—142; Фасмер I 334—335; ЭСБМ II 27; БЕР I 172; Skok III 612].

Barikáda "барикада" – перешкода, що створюється шляхом накопичення матеріалів для блокування проходу або оборони певного місця. Слово вважається запозиченим з французької мови *barricade*. Але у французьку мову вважається запозиченням з італійської: *barricata*. Слово є досить поширеним у слов'янських мовах: чеськ. словацьк., словен. *barikáda*, рос. *баррикада*, білор. *барыкада*, польськ. *bagykada*, болг. *барикада*. Отже, слов'янські мови запозичили слово *barikáda*, *bagykada*, *барикада*, *барикада* з французької мови. Слово має майже однакове звучання в різних мовах, але значення одне – перешкода для блокування проходу.

На сьогоднішній день, слово *барикада* не втратило своєї актуальності і вважається загальноживаним в чеській літературній мові [ЕСУМ Т. 1, с. 143; СІС 88; Шанский ЭСРЯ I 2, 48]

Baron "барон" – військове звання, може бути вищим за рядового офіцера, але нижчим за генерала. Етимологами вказана праслов'янська форма **borti* – "бороти". У слов'ян вважається запозиченням з французької мови *baron* – воїн. У західно-слов'янських мовах слово має однакове звучання та значення: чеськ., польськ. *baron*, словац. словен. *baron*, рос. білор. болг. *барон*.

Отже, слово *baron*, *барон* має однакове значення у східно-слов'янських та західно-слов'янських мовах та означає військове звання

вищого офіцерського складу [ЕСУМ Т. 1, с. 146; Шанский ЭСРЯ I 2, 47; Skok I 113; Dauzat, 75; Kluge—Mitzka 53].

Bitva "баталія" – битва, означає бій або зіткнення. Автор-етимолог надає праслов'янську форму – від слова праслов. *biti, але застаріла слов'янська форма batálja. Через польське посередництво batálja запозичено з французької мови bataille.

У західно- слов'янських та східно-слов'янських мовах має схоже звучання: чеськ. batalie , рос., болг. *баталия*, білор. *баталія* , польськ. batalia, словац. pataĽia. Отже, batalie, баталия, баталія мають схоже значення та звучання у слов'янських мовах. Але у словацькій мові слово pataĽia втратило своє первинне значення і тепер позначає "неприємність". Схоже, що два синоніми мають різне походження: **bitva** сягає праслов'янської доби, а . batalie є запозиченням [ЕСУМ Т. 1, с. 150; Шанский ЭСРЯ I 2, 55; Kopalinski 114; Dauzat 77; Walde-Hofm. I 99].

Brigáda "бригада" - тактична військова одиниця, що складається з декількох батальйонів або різних типів підрозділів. Вважається, що через російське та польське посередництво слово запозичене з німецької або французької мови: нім. Brigade, франц. brigade. У слов'янських мовах слово brigáda має одне значення та звучить однаково: рос. болг. макед. *бригада*, білор. *бригада*, польськ. brygada, чеськ. brigáda, словац. brigáda, словен. brigáda. Тут також слід відмітити, що, на відміну від етимологічного словника української мови, словник В.Махека не здійснює етимологічного аналізу цього слова, оскільки спрямований на чеську питому лексику.

Це дає можливість зробити висновок, що ці слова належать до військової лексики і означають військову одиницю [ЕСУМ Т. 1, с. 254;; Шанский ЭСРЯ I 2, 196; Фасмер I 213; Преобр. I 45; Kopalinski 145; Kluge-Mitzka 100].

Brnění "броня" – захисні матеріали, які використовуються для захисту військових транспортних засобів, бойової техніки та особового складу від вогнепальних, вибухових і інших небезпек.

Це слово виводиться з праслов'янської форми *brǫnja. Слово зводиться до праслов'янської форми *brǫnjo (броня), запозиченого з германських мов. У західно-слов'янських та східно-слов'янських мовах: чеськ. brň, рос. *броня*, білор. болг. *броня*, польськ. brńja, словац. brnenie.

Отже, brnění, *броня*, brńja, brnenie у всіх слов'янських мовах має одне військове значення. На сьогоднішній день слово є загальноживаним у західно-слов'янських та південно-слов'янських мовах [ЕСУМ Т. 1, с. 262; Шанский ЭСРЯ I 2, 201; Фасмер—Трубачев I 217—218; Machek ESJČ 67; БЕР I 81; Skok I 215; ЭССЯ 3,55; Kirapsky GLG 230—231; Rudnický Prasl II 77, 107; Верн. I 90; Mikl. EW 23; Meilhet RSI 2,60; Kluge—Mitzka 105; Feist 107—108; Vries AEW 62; Johannesson 637].

Blokáda "блокада" - військова операція, коли ворожі сили оточують, ізолюють і перешкоджають доступу до певної території. В.Махек не наводить праслов'янську форму слова, адже воно не є питомим для слов'янських мов. Вважається очевидним, що blokáda запозичено з німецької мови blockieren (блокувати). У західно-слов'янських, східно-слов'янських та південно-слов'янських мовах звучання та значення однаково: чеськ. blokáda, рос. *блокада*, білор. *блокада*, польськ. *blokada*, словац. blokáda, болг. *блокада*, словен. blokáda. Саме слово походить від французького bloquer (блокувати).

Отже, можна зробити висновок, що слово blokáda активно вживається у західно-слов'янських, східно-слов'янських та південно-слов'янських мовах і означає військову операцію [ЕСУМ Том 1 ст 211 — Шанский ЗСРЯ I 2, 142; Фасмер I 176; Kluge—Mitzka 85].

Vajonet "багнет" – збройне приладдя, прикріплене до стволу вогнепальної зброї, яке може бути використане як холодна зброя у

ближньому бою. Праслов'янської форми не існує, але авторами ЕСУМ вказана старословацька форма *bagnét*. Слово вважається запозиченням з польської мови *bagnet*. У західно та східно-слов'янських мовах: білор. *багнет*, словац. *bagnét*, польськ. *bagnet (bajonet)*, чеськ., словац. *bajonet*, болг. *байонет*, словен. *bajonét*. *Bajonet* походить від французького *baionette*, утвореного від назви міста Байонни (*Bayonne*).

Отже, слово *bajonet, bagnét, bagnet, багнет* має схоже військове значення, звучання. Але в сучасних арміях світу, на сьогоднішній день не використовується, тому, на мою думку, його можна вважати історизмом [ЕСУМ Т. 1, с. 110; Bruckner 10—11; Machek ESJČ 42; БЕР I 27.]

Висновки до Розділу 2

1. Результатом роботи з військовою лексикою чеської мови, зафіксованої в творах Я. Гашека, є встановлення таких розрядів:

- 1) Назви військових одиниць (напр., *pluk, brigáda*).
- 2) Назви зброї (напр., *dělo, bajonet*).
- 3) Назви бойових дій (напр., *bojovat, bitva, blokáda*).
- 4) Назви воєнних споруд (напр., *barikáda*).
- 5) Військові звання (напр., *baron*).
- 6) Назви захисних споруд (напр., *brnění*).

2. Аналіз етимологічних джерел для встановлення походження чеських військових слів базувався на етимологічних словниках слов'янських мов, основними з яких стали *Etymologický slovník jazyka českého* В. Махека та Етимологічний словник української мови за редакцією О.С.Мельничука.

3. Переважна більшість одиниць чеської військової термінології є запозиченнями з італійської, французької або ряду германських мов (одне слово – з давньогерманської). Праслов'янські форми містять у своєму корені значення різних видів фізичної дії ("бити", "воювати", "робити").

4. Слова – континуанти праслов'янських форм нараховують 4 одиниці, одна з яких є запозиченим з германських мов праслов'янської доби.

5. В. Махек у своєму Етимологічному словнику показував витоки військової лексики чеської мови до рівня праслов'янської мови. Більш новий за випуском Етимологічний словник української мови для питомої військової лексики у більшості випадків наводить слов'янську праформу, лише 20% аналізованих у ньому слів одержали більш глибокий, пріндоєвропейський аналіз.

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ

Під час дослідження було проаналізовано військову лексику творів Ярослава Гашека і встановлено, що Гашек використовував військову термінологію з метою найбільш точного і виразного зображення воєнної дійсності. Дослідження військової лексики творів Ярослава Гашека дозволило виявити, що він був майстром використання цієї термінології в художньому тексті. Вивчити історію військової лексики — це дізнатися про історію становлення та розвитку спеціальної термінологічної системи лексики в цілому, яка є невід'ємною частиною чеської мови і в різні часи була об'єктом наукового тлумачення багатьох лінгвістів.

1. За останні кілька десятиліть слов'янська мовознавча наука залишила численні праці з вивчення лексичної мікросистеми "війна". Коло її інтересів можна відмітити такими основними акцентами:

- а) лексико-семантичний;
- б) жанрово-стилістичний;
- в) методологічний;
- г) концептуальний;
- д) перекладознавчий;
- д) етимологічний.

2. Військова лексика ще чекає на своє втілення в окремих спеціальних монографічних та лексикографічних працях, тому на цей час її вивчення здійснюється в руслі загальнолексикологічних студій.

3. Значні досягнення у дослідженні військової лексики спостерігаються в етимологічних словниках слов'янських мов.

4. Слов'янська лексикографія пройшла тривалий шлях з другої половини XIX ст., відміченої приматом старослов'янської мови як спільної праформи всієї слов'янської мовної сім'ї. Її теперішній етап показує досягнення в галузі реконструкції слов'янських праформ і активного виходу до праіндоевропейського рівня.

5. На цьому етапі діахронічне вивчення чеської військової лексики має також сягати глибини індоєвропейської прамови: на сьогодні саме таке завдання стоїть перед порівняльно-історичним вивченням слов'янських мов.

6. Результатом роботи з військовою лексикою чеської мови, зафіксованої в творах Я. Гашека, є встановлення таких розрядів:

- 1) Назви військових одиниць (напр., pluk, brigáda).
- 2) Назви зброї (напр., dělo, bajonet).
- 3) Назви бойових дій (напр., bojovat, bitva, blokáda).
- 4) Назви воєнних споруд (напр., barikáda).
- 5) Військові звання (напр., baron).
- 6) Назви захисних споруд (напр., brnění).

7. Аналіз етимологічних джерел для встановлення походження чеських військових слів базувався на етимологічних словниках слов'янських мов, основними з яких стали Etymologický slovník jazyka českého В. Махека та Етимологічний словник української мови за редакцією О.С.Мельничука.

8. В. Махек у своєму словнику показував витoki військової лексики чеської мови до рівня праслов'янської доби. Етимологічний словник української мови для питомої військової лексики у більшості випадків наводить слов'янську праформу, лише 20% аналізованих у ньому слів одержали більш глибокий, пріндоєвропейський аналіз.

9. Переважна більшість одиниць чеської військової термінології є запозиченнями з італійської, французької або ряду германських мов (одне слово – з давньогерманської).

10. Слова – континуанти праслов'янських форм нараховують 4 одиниці, одна з яких є запозиченим з германських мов праслов'янської доби. Праслов'янські форми містять у своєму корені значення різних видів фізичної дії ("бити", "воювати", "робити").

Етимологічний аналіз військової лексики творів Я. Гашека дає можливість краще зрозуміти історію Чехії, чеську мову в її історичному розвитку, побачити її місце у загальносвітовій лінгвальній еволюції.

Вважаємо, що методи, використані нами в цій роботі, можуть бути ефективними і при аналізі інших термінологічних груп лексики різних мов.

АНОТАЦІЯ

Єршов Я.В. Військова лексика творів Я. Гашека (етимологічний аспект).

Курсову роботу присвячено вивченню походження військової лексики, вжитої Я.Гашеком у своїй творчості. У роботі проведено аналіз літератури, присвяченої військовій термінології чеської мови, та встановлено її основні вектори дослідження: лексико-семантичний, жанрово-стилістичний, методологічний, концептуальний, перекладознавчий та етимологічний.

З'ясовано розряди військових термінів, притаманних творам Я. Гашека: це назви військових одиниць, назви зброї, назви бойових дій, назви воєнних та захисних споруд, військові звання.

Зафіксовано основні джерела запозичень військової лексики в чеську мову, а також праслов'янські витоки окремих одиниць досліджуваної лексичної мікросистеми, показано відповідники цих лексем у різних слов'янських та неслов'янських мовах.

Ключові слова: *військова лексика, твори Ярослава Гашека, етимологія, праформа, запозичення.*

ABSTRACT

Yershov Y.V. Military vocabulary of Ya. Hašek's works (etymological aspect).

The coursework is devoted to the study of the origin of the military vocabulary used by Ya. Hašek in his work. The work analyzes the literature devoted to the military terminology of the Czech language and establishes its main research vectors: lexical-semantic, genre-stylistic, methodological, conceptual, translational and etymological.

The categories of military terms inherent in the works of Ya. Hašek have been clarified: these are the names of military units, names of weapons, names of combat operations, names of military and defense structures, military ranks.

The main sources of borrowings of military vocabulary into the Czech language are recorded, as well as the Proto-Slavic origins of individual units of the studied lexical microsystem, the correlatives of these lexemes in various Slavic and non-Slavic languages are shown.

Key words: *military vocabulary, works of Yaroslav Hašek, etymology, protoform, borrowing.*

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Берест, І. (1976). *Ярослав Гашек: його життя та творчість*. - К.: Дніпро, 1976. 208 с.
2. Васько, Р. В., Валігура, О. Р., Козуб, Л. С. (2016). *Сучасні лінгвістичні дослідження: Хрестоматія*. Тернопіль: Вектор.
3. Гашек, Я. *Пригоди бравого вояка Швейка* : роман/Гашек. Я ; [пер. с чеш. П. Богатырева]. – М. : Вече, 2016. 704 с. – (100 великих романов).
4. Гашек, Я. (2010). *Повісті: Усе на продаж, Добрий солдат Швейк та інші*. К.: Комора. 928 с.
5. Гунько, О. В. (2014). *Соціальні проблеми у творчості Ярослава Гашека*. Філологічні науки. № 4 (33). С. 23–26.
6. Жалай, В. Я., Линник, Т. Г., Миронюк, Т. М., Пархоменко, А. Ф., Рахманова, І. І., Рубашова, Л. М. (2018). *Новітні тенденції функціонування української військової терміносистеми*. Лінгвістика ХХІ століття: нові дослідження і перспективи. 5–43.
7. Качоровська, Т. А. (2004). *Військова лексика у творчості Я. Гашека*. Мовознавство. № 5. С. 28–31.
8. Коломієць, О. (2011). *Лексикографічний аспект дослідження військової лексики в творах Ярослава Гашека*. Наукові записки. Серія "Філологічні науки".
9. Комарницький, Л.В. (2009). *Особливості використання військової лексики в творах Я. Гашека*. Сучасна філологія.
10. Коноваленко, С.О. (2010). *Особливості військової лексики в творах Я. Гашека*. Наукові записки. Серія "Філологічні науки".
11. Криворучко, Ю. (2016). *Військова термінологія в творах Ярослава Гашека: аспекти перекладу*. Актуальні проблеми філології та перекладознавства: зб. наук. праць. Дрогобич: Коло. Вип. 2. С. 77–83.
12. Крижанівський, Б. (2002). *Історія чеської літератури*. Львів: Світ. 400 с.

13. Лехоцька, І. (2017). *Добрий солдат Швейк Ярослава Гашека: сатира на війну і бюрократію*. Студії з прикладної лінгвістики. № 2. С. 73–82.
14. Литовченко, І. (2016). *Динамічні процеси у військовій лексиці української мови (назви зброї, амуніції, споруд)* : монографія / за ред. проф. Ж. В. Колоїз. Кривий Ріг : Вид. Р. А. Козлов. 206 с.
15. Лукаш, І.М. (2012). "Концепти війни та військової служби в романі Я. Гашека "Пригоди бравого вояка Швейка"". Наукові записки. Серія "Філологічні науки".
16. Люта, В.В. (2014). *Методологія дослідження військової лексики в творах Я. Гашека*. Філологічні науки.
17. Малюк, С.В. (2017). *Ідіоматичні вирази військової лексики в романі "Пригоди бравого вояка Швейка" Ярослава Гашека*. Науковий вісник Херсонського державного університету.
18. Макаренко, Л. (2012). *Політична сатира в творах Я. Гашека*. Вісник Чернігівського державного педагогічного університету імені Т. Г. Шевченка. Серія: Філологічні науки. Чернігів: ЧДПУ імені Т. Г. Шевченка. Вип. 99. С. 46–49.
19. Мартинко, О. (2011). *Ярослав Гашек і його "Добрий солдат Швейк"*. Літературна Україна. № 38. С. 4.
20. Мельник, П.П., Юрковська, М.М. (2021). Визначення поняття військової лексики та підходи до її вивчення. вісник ДНУ, Т.2, вип. 13. С. 137–141.
21. Мельничук, О.С. (2000). *Етимологія*. Українська мова. Енциклопедія. К.: Видавництво "українська енциклопедія" ім. М. П. Бажана. С. 162–163.
22. Новосад, А. (2015). *Лексика війни та військової техніки у творах Ярослава Гашека*. Філологічні науки. № 78 (2). С. 109–113.
23. Печенюк, Л. (2016). *Війна та її наслідки в творах Ярослава Гашека*. Історія науки та техніки. Т. 6, № 2 (11). С. 49-51.

24. Трофименко, Н. М. (2018). *Лінгвістичні засоби вираження іронії в художній прозі Ярослава Гашека [Linguistic means of expressing irony in the prose of Jaroslav Hašek]*. Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Філологія, 2, 9–13.
25. Чумак, О. (2007). *Лексика та стиль письма Я. Гашека [Vocabulary and writing style of J. Hašek]*. Матеріали доповідей міжнародної наукової конференції "Філологічні дослідження – 2007", 267–271.
26. Шевченко, В. О. (2013). *Історія та методологія дослідження лексики військової тематики в українській літературі [History and methodology of researching military-themed vocabulary in Ukrainian literature]*. Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Філологічні науки, 35, 73–78.
27. Шиманська, Н. (2009). *Ідеологічна спрямованість роману Ярослава Гашека "Добрий солдат Швейк"*. Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету. Філологічні науки. Т. 18, вип. 1 (57). С. 175–180.
28. Шкарбан, Є.М. (2015). *Стильові особливості військової лексики в романі "Пригоди бравого вояка Швейка" Ярослава Гашека*. Філологічні науки.
29. Школьніцька, І. М. (2015). *Особливості військової лексики в романі Ярослава Гашека "Пригоди бравого вояка Швейка" [Features of military vocabulary in Jaroslav Hašek's novel "The Adventures of the Good Soldier Švejk"]*. Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції молодих учених і студентів "Нові технології в сучасному світі", 118–121.
30. Шумілова, Н. В. (2019). *Ретроспективний аналіз військової лексики в романі Ярослава Гашека "Пригоди бравого вояка Швейка" [Retrospective analysis of military vocabulary in Jaroslav Hašek's novel "The Adventures of the Good Soldier Švejk"]*. Сучасні наукові дослідження в галузі гуманітарних наук, 3, 124–128.

31. Яковенко, Л.А. (2013). *Особливості військової лексики в творах Я. Гашека*. Наукові записки. Серія "Філологічні науки".

29. Hašek, Jaroslav (2015). *Můj obchod se psy a jiné humoresky*/ Praha: Jos.R. Vilímek.

32. Jaroslav Hašek. *Osudy dobrého vojáka Švejka za světové války*.
Vydala Městská knihovna v Praze 2011
(https://web2.mlp.cz/koweb/00/03/37/00/55/svejk_1_a_2.pdf)

30. Jaroslav Hašek (1913). *Průvodčí cizinců a jiné satiry z cest i domova*.
Praha: Vydání: Adolf Synek.

СПИСОК ДОВІДКОВИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Български етимологичен речник* (1971–2010). / Съст. В. И. Георгиев, И. Заимов, Ст. Илчев, М. Рачева, Т. Ат. Тодоров. – София: Издателство на БЪЛГ. акад. на науките. Инст. за бълг. език. Т. 1–7.
2. *Етимологічний словник української мови: в 7-ми т.* (1982–2012). / За ред. Мельничука, О.С. К.: Наук. думка. Т. 1–6.
3. *Этымалагічны слоўнік беларускай мовы* (1978–2006) / Рэд. Цыхун, Г.А. / Нацыянальная акадэмія навук Беларусі, Інстытут мовазнаўства імя Я. Коласа. Т. 1–11. Мінск: Акадэмія навук БССР; Беларуская навука.
4. Berneker, E. (1914–1925). *Slavisches etymologisches Wörterbuch*. Bd. I–II. Heidelberg: Carl Winter's Universitätsbuch. 760 s.
5. Bezlaj, F. (1976, 1982, 1995, 2005). *Etimoloski slovar slovenskega jezika*. Ljubljana: Slov. Akad. Znanosti in Umetnosti. Inštitut za slovenski jezik. – Kn. 1. A–J. – 236 s.; Kn. II. K–O. – 266 s.; Kn. III. P–S. – 356 s.; Kn. IV. Š–Ž. 494 s.
6. Boryś, W., Popowska-Taborska, H. (1994-2002). *Słownik etymologiczny kaszubszczyzny* / Wiesław Boryś, Hanna Popowska-Taborska. – T. I–IV. – Warszawa: PAN.
7. Brückner, A. (1974). *Słownik etymologiczny języka polskiego* / Aleksander Brückner. Warszawa: Wiedza Powszechna. 805 s.
8. *Etymologický slovník slovanských jazyků*. (1980). Sv. 2: Slova gramatická a zajmena / Ved. red.: Havranek, B. Sest.: F. Kopečný a j. Praha: Academia. 783 s.
9. *Etymologický slovník jazyka staroslověnského* (1989–2006). / Hl. red. Erhart, A. Havlová, E. T. I. – XIII. Praha: nakl. Československé akad. věd.
10. Gebauer, J. (1894– 1929). *Historická mluvnice jazyka českého*. – D.1. Hláskosloví – D. 2. Tvarosloví. Skloňování – , D. 3. Tvarosloví. Časování – D. 4. Skladba – k vydání upravil František Trávníček. Praha: ČSAV.
11. Gebauer, J. (1903–1913). *Slovník staročeský*. Praha: Nakladem české grafické společnosti "Unije". D. 1 (A–J) – 2 (K–N).

12. Kluge, F., Mitzka, W. (1967). *Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache* / Friedrich Kluge, Walther Mitzka. Berlin: Walter de Gruyter. 915 s.
13. Lehr-Spławiński, T., Polański, K. (1962–1994). *Słownik etymologiczny języka drzewian połabskich* / Tadeusz Lehr-Spławiński, Kazimierz Polański / Polska Akademia Nauk, Komitet językoznawstwa. – Zesz. I–VI. – Warszawa; Wrocław; Kraków: PAN, Energeia.
14. Machek, V. (1968). *Etymologický slovník jazyka českého*. Praha: ČSAV. 866 s.
15. Machek, V. (1957). *Etymologický slovník jazyka českého a slovenského* / Václav Machek. Praha: ČSAV. 627 s.
16. Miklosich, F.(1886). *Etymologisches Wörterbuch der slavischen Sprachen* / Franz von Miklosich. – Wien: Wilhelm Braumuller. 547 s.
17. Skok, P.(1971–1974). *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* / Petar Skok. Zagreb: JAZU. Knj. 1–4.
18. Sławski, Fr.(1952–1982). *Słownik etymologiczny języka polskiego* / Franciszek Sławski. – Kraków: TMJP. T. 1–5.
19. *Słownik prasłowiański*: Opracowany przez zespół Zakładu słowianoznawstwa PAN pod redakcją Franciszka Sławskiego. Wrocław; Warszawa; Kraków; Gdańsk: Ossolineum, PAN, (1974–2001). T. 1–8.
20. *Słownik staropolski*. (1953–1992) ./ Pod redakcją Stanisława, U. i W. Twardzika. Wrocław etc.: PAN, Zakład Narodowy im. Ossolińskich edition. T.1–11.